

Gondolatok a keresztény magyar állam és egyház szervezéséről

A magyar államszervezés történetének irodalma olyan terjedelmes, hogy időrendi, értékelő felsorolását terjedelmi okok miatt célszerűnek látszott ezúttal mellőzni.¹ Az újabb évforduló természetszerűleg azt eredményezi, hogy régebbi művek új (esetleg átdolgozott) kiadásban jelennek meg, történelmi és regionális folyóirataink tematikus számokkal adóznak az ezredéve történetek emlékének, s új tudományos összegző monográfiák mellett népszerűsítő képeskönyvek is felidézik az első ezredforduló időszakát. Dacára a mennyiségre nézve jelentős eddigi irodalomnak, még ma is nem kevés az olyan kérdés, amely teljességgel nyitottnak számít. Vannak viszont olyan tárgykörök is, amelyek vonatkozásában a kutatók között valamiféle hallgatóságos közmegegyezés alakult ki, s nem bolygatják, noha egyes ilyen „tétélek” korántsem egyértelműen bizonyítottak, illetve bizonyíthatóak.

Tanulmányunk címében azzal a kezdő szóval, hogy „gondolatok”, arra kívántunk utalni, hogy némely vitás, illetve vitatható kérdésekhez nyúlunk, kifejtjük róluk véleményünket, amelyet nem tekintünk többnek, mint adaléknak egyes témakörök lehetséges továbbgondolásához.

Államszervezésünk korszakának tanulmányozása egyike történelmünk legösszetettebb, legnehezebb kutatási témáinak. Nemcsak azért, mert viszonylag kevés és sajátos összetételű a ránk maradt írásos forrásanyag, hanem azért is, mert immáron nyolc évtizede Géza és Szent István korának országterülete a magyarországi tudomány számára csupán korlátozottan (néhány időszakban és egyes térségekben időnként egyáltalán nem) kutatható mind a mai napig. Ezzel szemben a szomszédos országok kutatása ugyancsak nyolc évtizede nem képes szabadulni bizonyos aktuálpolitikai elvárásoktól. Bizonyos tényeknek, a magyar kutatás egyes forrás-elemzéseinek, eredményeinek elismerése még manapság is elképzelhetetlen a szomszéd államok egyes kutatói (kutatása) számára, mivel ha ezt megtennék – úgy érzik – mai államaik „legitimitásának” alapjait kérdőjeleznék meg. Az utóbbi évszázadokban külső hatalmakkal olyan eredményesen sikerült a magyarság ellen uszítania a vele öt-nyolc évszázadon át békésen együtt élő népek sorát, hogy manapság csupán jámbor óhaj lehet a valamikori megbékélés a (távoli?) jövőben. Annál is elszomorítóbb ez, mert a politika (a fegyverek) s a tudomány eszközeivel folytatott eddigi harcnak csupán vesztesei vannak, győztesei nincsenek.

Az állam- és egyházszerkezés kutatása tipikusan olyan tudományos feladat, amely feltételezi az írásos források ismeretét és forráskritikájukban való jártasságot csakúgy, mint a földrajzi ismereteket, a kor építményeinek és tárgyi anyagának bizonyos szintű ismeretét. Mindez így leírva nagyon egyszerűnek és logikusnak tűnik, a valóságban azonban egyáltalán nem könnyű ilyesfajta követelményeknek eleget tenni. Száz-százötven esztendeje természetes dolognak számított az, hogy egy történész az ország jelentős részét személyesen bejárta, települések százait (városokat, falvakat) csakúgy, mint a hegyeket, dombokat, vizek mentét. Az elmúlt évtizedekben azonban a történész elsősorban könyvtárak és levéltárak csendjében faggatta múltunk titkait, s a tájat, amellyel foglalkozott, leginkább térképekről ismerte. Néhány kisebb, gyakorta egy-egy konferenciához, emléküléshez kapcsolódó szervezett kirándulás (olykor egy-egy ásatás rövid, „véletlenszerű” meglátogatása) legfeljebb az illúzióját adhatja

¹ Györffy György: István király és műve. Bp. 1977.; Néhány újabb összefoglalás: Szent István és kora. Szerk.: Glatz Ferenc, Kardos József. Bp. 1988. tanulmányai; Az államalapító. Szerk.: Kristó Gyula. Bp. 1988. tanulmányai; Kristó Gyula: A vármegyék kialakulása Magyarországon, Bp. 1988.; Az államalapítás korának forrásai. Vál., szerk.: Kristó Gyula. Szeged, 1999.; Korai magyar történelmi lexikon (9–14. század). Főszerk.: Kristó Gyula. Bp. 1994.; Doctor et apostol. Szent István tanulmányok. Szerk.: Török József. Bp. é. én. stb.

az ország régmúltja ismeretének, mintsem valóságos, mély, részletekbe menő tudásanyagot takarna.

Egy évszázada a régész-művészettörténész számára természetesnek számított, hogy a középkori latin nyelvű forrásanyagot eredetiben tanulmányozza, s a történelmi forráskritika teljes eszköztárának birtokában legyen. Az utóbbi évtizedekben ez is megváltozott, s korántsem előnyösen. A régész terepismerete, a tárgyi anyagban való jártassága általában nem párosult az írott források értelmezésében való kellő jártassággal. Mindezekből az következett, hogy a történészek „kimazsolázták” a régészek olyan eredményeit, amelyek alátámasztották az írott forrásokból levont következtetéseiket (azaz „beleillették a koncepciójukba”) még gyakoribb volt, hogy a régészet (meg a néprajztudomány) kutatásait figyelembe sem vették. A régészek viszont a történelmi művekben keresték és „találták meg” ásatási leleteik történelmi értelmezésének „kulcsát”. Mindez voltaképpen tökéletes zsákutcahoz vezetett, amire az Árpádok korai várainak vizsgálata kapcsán Bóna István egyértelmű határozottsággal és keménységgel rámutatott.²

A magyarországi keresztény államszervezés első szakasza mintegy hét évtizedet ölel fel, azaz Géza és a fia, Szent István uralkodását. A pontos kezdetet nem ismerjük, hiszen nem ismert annak dátuma, hogy Géza mikor is lett nagyfejedelem (valamikor 970 körül?). Csak különféle feltételezések vannak, de eddig egyértelmű, cáfolhatatlan forrást nem sikerült találni. Az államszervezés első szakaszának végét aligha jelenti Szent István halála. Utódja, Péter uralkodásának első részét (1038–1041) is bizonyára ide kell sorolnunk. Péter nagy valószínűség szerint folytatta Szent István életművét. Tekintettel arra, hogy uralma tragédiába torkollott, megítélése szinte teljességgel negatív a történelmi irodalomban, ami a késői és erőteljesen torzító krónikás feljegyzéseken alapszik.³

A szakirodalom (és a hagyomány) Szent István szervező munkáját hangsúlyozza. Ehhez képest Géza, s még inkább felesége, Sarolt alakja többnyire háttérbe szorult, bár némely kutatók (irányzatok) időről-időre megkísérelték „retusálni” a túlságosan egyoldalúvá sikeredett Szent István-i országképet. Az egyházszervezés megítélésében a katolikus és az orthodox jelenlét aránya tekintetében voltak és vannak viták. Kialakult bizonyos „közmegegyezés” abban a tekintetben, hogy hány egyházmegyét alapíthatott Szent István (10),⁴ s mennyi lehetett a vármegyék száma (40–47).⁵ Vannak „biztosnak” tekintett „adatok”, amelyek valójában eredetileg feltételezéseként léteztek, csak idő múltán váltak a tudományos köztudatban elfogadott „tényekké”.

A keresztény államszervezés fontossága aligha vonható kétségbe. Az ezt motiváló korabeli nemzetközi helyzet értékelésének bizonyos elemei azonban alighanem eltúloztak. Sem a 933-as merseburgi „csata”, sem a 955-ös Augsburg melletti ütközet, sem a 970-es kudarcral végződő balkáni hadjárat veszteségei nem lehettek „megrendítőek”.⁶ Az sem igazolható, hogy ezt követően a X. század utolsó harmadában valamiféle „harapófogóba” került volna az ország, mivel a Német-Római Császárság és a konstantinápolyi székhelyű Római Császárság (helytelenül „Bizánci” Császárságnak nevezi az újabb szakirodalom) olyan szövetségre lépett volna, amelynek két irányból jövő támadás a megsemmisüléssel fenyegette volna magyarságot, azaz megismétlődött volna az, ami Avar Birodalommal történt több mint másfél évszázaddal korábban. Valójában sem egyik, sem másik birodalom nem készült magyarellenes ak-

² Bóna István: *Az Árpádok korai várai*. 2. bőv. kiadás. Debrecen, 1998. Bevezetés.

³ Vö. Korai magyar történelmi lexikon 544. (*Székfi László* hangsúlyozza, hogy pénzt verettetett, okleveleket adott ki, törvényeket alkotott, adókat vetett ki, egyházakat épített).

⁴ *Érszegi Géza* összefoglalásában: „Első királyunk – a Gellért legendában fennmaradt szavai szerint – 12 püspökséget szándékozott alapítani az országában. Az életéről szóló írások azonban csak 10 püspökségről tudnak, de ha megpróbáljuk számba venni középkori püspökségeinket, melyiket mikor és ki alapította, a legnagyobb gondban vagyunk, hiszen sehogyan sem jön ki a 10 püspökség, amelyet elsőnek alapítottak hazánkban.” *Scripta mament. Ünnepi tanulmányok a 60. életévét betöltött Geric József professzor tiszteletére*. Szerk.: *Draskóczy István*. Bp. 1994. 36. old.

⁵ Pl. *Nováki Gyula*: *Várépítészet Magyarországon a X–XI. században*. In: *Szent István és kora*. Szerk.: *Glatz Ferenc, Kardos József*. Bp. 1988. 146. old., *Bóna István*: *Az Árpádok korai várai*. 1998. 19. István királyunk 40 comitatus-át említi.

⁶ Vö. *Csorba Csaba*: *Árpád népe*. Bp. 1997. vonatkozó részét.

cióra, még kevésbé volt jele valamiféle összehangolt hadműveletre való szándéknak.⁷ Nem szabad figyelmen kívül hagynunk azt a tényt sem, hogy az akkori magyarság *egészét* már korántsem lehetett kategorikusan a „kereszténység ellenségének” tekinteni.

Az azonban, hogy 963-ban bizonyos Zacheus „magyar püspök” részt vett volna a páduai zsinaton,⁸ nem jelenti azt, hogy valójában működött volna egy Rómából irányított térítő püspök(ség) a Kárpát-medencében. Ez a kinevezés egy, a német-római császárral szembeni pápai politikai sakkhúzás volt csupán. Konstantinápolyban ugyan tudhatták, hogy a 950-es évek első felétől a délkeleti országrész ura, a „gyula” „bírodalmában” orthodox térítő püspök működik (Hierotheosz).⁹ Tevékenységének részletei azonban nem ismertek. A magyarság soraiból jó néhány előkelő megkeresztelkedhetett, s a „köznépből” százas, ezres (?) nagyságrendű lehetett a 950/60-as esztendőkből megkeresztelték illetve ténylegesen is keresztényé válók száma. A bizánci kapcsolatot bizonyítják X–XI. századi sírjainkból előkerült tárgyak.¹⁰

Nyugat-Dunántúlon maradhettek a római korig visszanyúló eredetű keresztény szigetek, valószínűsíthetően Toth Endre kutatásai. Elsősorban ilyen lehetett Szombathely (Savaria). Ennek a dunántúli sávnak a kereszténysége megerősödött a IX. században, amikor a régió a karoling birodalom része lett. Szombathelyen ekkor vár is épült, s fontos központ lett a mai Zalavár térségében Mosapurk is.¹¹

Tehát a kezdeti keresztény térítések már Géza uralkodása előtt megkezdődtek. Minden bizonnyal templomok is épültek a 950/60-as évektől, sőt az sem lehetetlen, hogy – orthodox – monostorok is. Orthodox térítő papjaink (szerzeteseink) jórészt bolgár-szláv nyelvet beszélő személyek lehettek. Ennek emlékét őrzi a liturgiánkból maig megőrződött néhány kulcsfontosságú szó, pl. kereszt, karácsony, szent, pap, barát stb. Az, hogy a katolikus térítés e szavak használatát nem tudta kiiktatni – noha már az Árpád-korban drasztikusan visszaszorította az orthodox egyház szervezetet –, azt bizonyítja, hogy meglehetősen mélyen és jelentős területen gyökeret vert a magyarság körében a kereszténység orthodox irányzata.

Azzal, hogy Géza nagyfejedelem feleségül vette a gyula leányát, Saroltot, jelentősen felerősödtek a kereszténység „hadállásai”. Saroltot nem csupán megkeresztelték, hanem tudatosan és erőteljesen tevékenykedett a kereszténység *orthodox* irányzatának elterjesztése érdekében. 972-ben viszont I. Ottó császár Szent Gallen bizonyos Prunward (Brúnó) szerzetest kijelöltte a magyarok (térítő) püspökéül. A császár *határozottan utasította* Pilgrim passauai püspököt, hogy *minden eszközzel segítse* Brúnó tevékenységét. Gézára a püspökhöz címzett levél úgy utal, mint a *magyarok királyára*.¹² Géza maga is megkeresztelkedett előkelővel együtt, s a kereszténységben az István nevet kapta. Az, hogy a császár a magyarok urát latinul *rex* (azaz magyarur király) címmel illette, nem kis jelentőségű. Ennek ellenére maig a magyar szakirodalom Gézát mindig következetesen „nagyfejedelemként” említi. S éppen „király” voltának el nem ismerése az egyik „döntő” érv amellett, hogy a veszprémvölgyi görög nyelvű monostor-alapító oklevelet elvitatják tőle és Sarolttól, amelynek inkriminált része így kezdődik: „*Én, István, keresztény s egész Hungria királya*, miután létesítettem, felállítottam és berendeztem a szentséges Istenanya érseki monostorát Veszprémben, s összegyűjtöttem benne apácák seregét a magam, nőm és gyermekeim, valamint egész Pannonia lelki üdvéért, így rendelkezem...”

⁷ Erre figyelmeztet akadémiai székfoglalójában (1999) *Bóna István* régész professzor. Megjelenik a História Könyvtár sorozatában 2000-ben. A magyarok és Európa a IX.–X. században. címmel.

⁸ *Püspöki Nagy Péter*: Szent István egyházszerkezete. Előzmények, kánonjogi háttér. In: Szent István és kora. Szerk.: Glatz Ferenc, Kardos József. Bp. 1988. 68. old. Liudprand krónikájának vonatkozó részét közli Az államalapítás korának írott forrásai. Szerk.: Kristó Gyula. Szeged, 1999. 15–16. old. Zacheus püspököt bizonyos Szalók (Saleucus) kísérte el Itáliába.

⁹ *Püspöki Nagy P.* uo. 70., vö. Erdély rövid története 2. kiad. Főszerk.: Köpeczi Béla. Bp. 1993. 111. sk. (*Bóna István* írta fejezet); *Csorba Csaba*: Árpád népe. Bp. 1997. 136–137., 160. old.

¹⁰ *Mesterházy Károly*: Bizánci és balkáni eredetű tárgyak a 10–11. századi magyar sírleletekben I–II. Folia Archaeologica XLII. Bp. 1990. 87–115. old., XLII. Bp. 1991. 145–177. old.

¹¹ Vö. *Kiss Gábor–Toth Endre*: A szombathelyi Szent Márton templom régészeti kutatása 1984–1992. In: *Communications Archaeologicae Hungariae* 1993. 175–199. old.; *Toth Endre*: A sabaria/szombathelyi vár 9–13. századi történetéhez. In: *Savaria. A Vas megyei múzeumok értesítője*. 23/3. Szombathely, 1998. 359–367. old.

¹² I. Ottó levelének legújabb magyar nyelvű kiadása: Az államalapítás korának írott forrásai. Vál. Kristó Gyula.

Való igaz, hogy az oklevél Kálmán király uralkodása idején (1109) készült görög nyelvű másolata és az azt átíró, valamint az átírás okát megmagyarázó latin nyelvű szöveg egyértelműen azt állítja, hogy az eredeti oklevél Szent István privilégiuma.

A görög szöveg befejezetlennek tűnik, nincs keltezése. Ma már eldönthetetlen, hogy eredetileg sem volt keltezése, vagy tudatosan elhagyták, esetleg „lényegtelennek” tartva „megfeledektek” a feltüntetéséről. Bár voltak kutatók, akik az oklevél nyelve és egyéb sajátosságai alapján az István névre keresztelt Gézát tekintették az oklevéladóknak, azonban napjainkban úgy látszik, hogy a „Szent István-pártiak” győzedelmeskedtek.¹³

Nem csekély logikai ügyesség kellett ahhoz, hogy addig csűrje-csavarja kutatók egész sora a görög és a latin oklevél szövegét, hogy kialakulhasson egy olyan logikai konstrukció, amely nemcsak kizárja a X. századi alapítást, hanem meglehetősen késői időpontra, 1010 utánra teszi a görög oklevél megírását. Korábbi keltezésre azért nem merészkedtek, mivel Szt. István valamennyi oklevele, amely ránk maradt (részben vagy töredékében illetve meghamisítva), mind latin nyelvű, mint ahogy latin nyelven íródtak az Intelmei és a törvényei. Az Intelmek keltezését egyesek 1013–1015, mások 1023–1024 közé helyezték.¹⁴ 1010 után annak a német császári udvarból jött írnok tevékenységének, akit „Heribert C” megjelöléssel emleget a szakirodalom, nincs nyoma. Így „megmagyarázhatónak” tűnik egy társtalan görög nyelvű oklevél (a veszprémvölgyi alapítólevél) felbukkanása. Szerencsére azonban – úgy tűnik – a magyar királyi udvar írásbelisége „elgörögösödésének” sikerült útját állni, s így a királyi törvények és az Intelmek lejegyzésére valahogyan mégis találtak a latin nyelvben (és írásban) járatos embert.

Katolikus apácák kolostora részére aligha készült volna görög nyelvű alapítólevél, ezért a szakirodalom általában nem vitatja azt, hogy a veszprémvölgyi monostor lakói eredetileg orthodox rítust követő apácák lehettek. Szent István azonban egyetlen orthodox (férfi) monostort sem alapított, csak katolikus rítusút. Kellett tehát valami olyan okot (ki)találni, ami a rendhagyó tettet magyarázza. Szorgos kereséssel „találtak” is. A csaknem három évszázaddal az alapítás feltételezett időpontja után (1276–1300 között) íródott Szt. Margit legenda adta a mentő ötletet: Szent Margit „meggondolja vala Szent Imre hercegnek is ő életét és ő szentséges szüzességét, kinek mikoron volna nemességes jegyese, görög császárnak leánya, Istentől neki megjelentetek, és az ő jegyesevel szeplőtlen megtarták a tisztaságnak szüzességét ő életüknek mindennapiban.”¹⁵ Ehhez kapcsolhatók a Szent Imre legenda utolsó mondatai: „Amikor atyai rendelkezésből egy királyi nemzetségből származó nemes szüzet jegyeztek el Szent Imrével, és hoztak el hozzá, hogy mindkét királyi ágból királyi utódok származzanak a jövődöre, ő a testi nemzést, amely romlandó, a szüzesség lelki fogadalma mögé helyezve testét böjtökkel sanyargatta. Lelkét azonban, nehogy a test incselkedése felülkerekedjen rajta, Isten igéjének kenyerével töltötte meg, és érintetlen hitvese szüzességét romlatlanul megőrizte.”¹⁶ Mindezekből építették föl a megmentő „mítoszt”: a „görög császárléány” számára alapította Szent István és neje, Gizella a veszprémvölgyi monostort. Tették ezt azért is, mert a görög oklevél Kálmán-kori latin magyarázó szövegében azt olvashatjuk, hogy a monostor kezdeményezője (auctora) görög nyelvű volt. Arra már nem tértek ki az ötlet kiigyalói hogy miért és mikor kellett a császárléánynak monostor: házassága előtt, után, mellett, helyett?...Kérdéses az is, honnan „tudták” az auctor anyanyelvét az „alapítás” után mintegy egy évszázaddal? A görög oklevél szövege erre ugyanis nem ad támpontot. Természetesen nem zárható ki az, hogy a monostor apácáinak emlékezete megőrizte volna ezt a „tényt”. De legalább ennyi okunk van az is föltételezni, hogy a magyarázat légből kapott, céltalos, amire jócskán van példa krónikáinkban (éppen Kálmán királlyal kapcsolatosan is) csakúgy, mint középkori okleveleinkben.

¹³ A Géza-kori eredet mellett legújabbban legrészletesebben érvelt kitűnő tanulmányában Komjáthy Miklós: A veszprémvölgy alapítólevél kibocsátójáról. Levéltári Közlemények 1973. 33–47. old.; Szt. Istvánt tartja alapítónak legújabbban Érszegi Géza: Szent István görög nyelvű okleveléről. Levéltári Szemle 1988. 3. sz. 3–13. old.

¹⁴ Vö. Az államalapítás korának írott forrásai... 124. old.

¹⁵ Árpád-kori legendák és intelmek. Vál. Érszegi Géza Bp. 1983. 125. old.

¹⁶ Az államalapítás korának írott forrásai 353. old.

Más hagyomány egyébként Imre herceg jegyesét (feleségét) horvátnak vagy lengyelnek véli (csak hogy ők katolikusok lettek volna!). A Szent Imre-legenda valamikor a XII. század első felében íródott, s a herceg életéről alig tartalmaz bármilyen érdemleges adatot, voltaképpen az egész nem más, mint egy, a papi nőtlenség, a szűzies életmód mellett érvelő „propagandaszöveg”. A legenda írója vajmi keveset tudott a herceg életéről, s láthatólag nem is törekedett arra, hogy életrajzi ismereteinek feltűnő hiányát leplezze. Mindebből az következik, hogy korántsem kell készpénznek venni a legenda állításait a „szűz” hercegről. S Margit, aki viszont nyilván ismerte ennek a legendának a szövegét, mint ahogy ismerhette a Margit-legenda írója is, megtoldotta a történetet azzal, hogy a „szűz hitves” származását is megjelölte: görög hercegnő lett volna az illető. Már pusztán az eddig felsoroltak is elégségesnek tűnnek a gyanúhoz, ami még inkább megerősödik, ha hozzátesszük, hogy a „görög hercegnő” kiléte máig ismeretlen, ugyanis a konstantinápolyi császári család *valamennyi ismert tagja* kizárható mint Imre jegyese-hitvese.¹⁷

Az egyértelműen igazolható, hogy Szent István uralkodása alatt több bencés férfi monostor alapítására került sor. Nehéz emellett azt feltételezni, hogy egyetlen női bencés monostort sem alapított volna a királyi pár, hanem – ehelyett – éppen egy orthodox rítusút. Sőt éppen az feltételezhető, hogy a veszprémi orthodox monostor „ellensúlyozására” – minden bizonnyal Gizella kezdeményezésére – létesülnie kellett a bencés apácák számára is egy monostornak.

A veszprémvölgyi alapítólevél egyik iskolapéldája annak, hogy a korai magyar történelem torzító tükré hogyan kezdett kialakulni a XI–XII. századtól kezdve, s az utóbbi századok történészei, akik a viszonylag csekély létszámú forrás miatt minden szavacskába úgy kapaszkodnak, mint életmentő kötélbe, jámborul hittek és hisznek a közel évezredes manipulációknak, nehezen ellenőrizhető csúsztatásoknak. Aki ezt nem teszi, az pedig gyakorta megkapja a „hiperkritikus” megbélyegző jelzőt.

A X. században már meglehetősen éles volt a katolikus és orthodox keresztény irányzat között az ellentét. A katolikusok az orthodoxokat, az orthodoxok viszont a katolikusokat minősítették „eltévelyedeteknek”, s egyes helyzetekben rosszabbnak tartották egymást a pogányoknál is. Legékeesebb példája ennek számunkra az, amit a szász térítőersek, Querfurti Brúnó 1014-ben írt Szt. Adalbert prágai püspök életrajzában Géza feleségéről, Saroltról: „Ezekben a napokban [a 990-es években] levelet küldött a magyarok nagyfejedelméhez, sőt inkább annak hitveséhez, aki az egész országot egy férfi kezével tartotta hatalmában, és mindazt, ami a férjéé volt, maga irányította. Ennek vezetése alatt kezdődött el a keresztény hit, de a pogánysággal vegyült össze a beszennyezett vallás, és rosszabb kezdett lenni a barbárságnál ez a tétlen és bágyadt kereszténység...”¹⁸ Az 1018-ban elhunyt szász püspök, Merseburgi Thietmar krónikájában Saroltról a következőket olvashatjuk: Géza „felsége Beleknegini, azaz szlávul mondva szép úrasszony mértéktelenül ivott és katona módjára ülte meg a lovat. Egy embert hirtelen haragjának túlzott hevességében megölt. Jobban ténne e beszennyezett kéz, ha orsót forgatna, s őrköngő lelkét türelemmel megfékezné.” Gézáról sem igen írt dicsőően: „igen csak kegyetlen volt és sokakat ölt meg hirtelen felindulásból. Mikor kereszténnyé lett, indulatosan lépett fel tusakodó alattvalóival szemben e hit megerősítéséért és a régi bűnt az Isten iránti buzgalomtól felbuzdulva elsöpörte. Ez a mindenható Istennek, de más istenségek különféle hiú képzetének is áldozott, s midőn főpapjától szemrehányást kapott ezért, magáról azt állította: elég gazdag és hatalmas ahhoz, hogy ezt megtehesse.”¹⁹

Nem véletlenül köztük teljes szövegükben a rövid, velős megállapításokat. Akik írták, az *események kortársai* voltak, s olyanok, akik meglehetősen közvetlen és pontos információkat szerezhettek a magyarok urának és feleségének tevékenységéről. Csakhogy nemcsak Gézának és Saroltnak, hanem annak az Istvánnak a kortársai is, aki már teljes egészében a katolikus egyház elvárásai szerint rendezte be országát. Természetesen ebből következőleg a katoli-

¹⁷ Vö. Korai magyar történelmi lexikon... 281–282. old. (*Veszprémi Lászlótól*)

¹⁸ Az államalapítás korának forrásai... 83–84. old.

¹⁹ Az államalapítás korának forrásai 112–113. old.; Saroltnak, mint „szépasszonynak” alakjához babonás képzetek is tapadtak *Szekfői László* szerint (Sarolta. In: Középkori kútfontok kritikus kérdései. Szerk.: Horváth János és Székely György. Bp. 1974. 239–251. old.) Okfejtése számunkra nem meggyőző.

cizmust Magyarországon győzelemre segítő, azt minden eszközzel támogató Szent István király nagyságát igyekeztek kiemelni, azzal is, hogy elődei (szülei) tevékenységét viszont lelcinsnyelték, magyarán „leszólták”.

Sarolt orthodox kereszténységét pedig rosszabbnak tartották a pogányságnál is. Nem felelt meg egyébként sem annak a keresztény nőideálnak, aki csupán engedelmes és hallgatag szolgáló-társa férjének. Egy energikus asszony, aki segít ugyan terjeszteni a kereszténységet, azonban annak bizonyára elsősorban orthodox ágát („bágyadt és tétlen” kereszténységet), az egy katolikus püspök szemében az ezredforduló táján nem a hit gyámolítója, hanem félelmetes „ellenség”.

Géza térítésének „erőszakos” voltát kárhoztatták, s azt, hogy nemcsak a katolicizmust támogatta, hanem másféle kultuszt (kultuszokat?) is. Mindez nemcsak úgy értelmezhető, hogy Géza egyszerre lett volna pogány és keresztény, s a kereszténység pusztá máz lett volna rajta, aminek csak „számításból” hódolt. Inkább az lehet a talán szándékosan homályos megfogalmazás mögött, hogy Géza az orthodox vonalat is erőteljesen támogatta – felesége hathatós közreműködésével. Az effajta „eltévelyedés” pedig katolikus szemmel nézve – úgy tűnik – megbocsáthatatlannak számított akkoriban. Nem feledkezhetünk meg arról sem, hogy Gézát megintette „főpapja”, azaz katolikus püspöke, akinek állítólag azzal vágott vissza, hogy elég gazdag ahhoz, hogy ne csak egy irányzatot (felekezetet) támogasson. A szász krónikaíró püspök azonban – úgy tűnik – az orthodox irányzat nyílt pocskondiázásától tartózkodott, bár a korabeli olvasó alighanem így is érthette célzásait a „sorok között”.

A XIV. századi krónikakompozíció szerint Szent István király azért indított hadjáratot anyai nagybátyja, az erdélyi Gyula ellen, mivel, „bár igen gyakran intette, gyula sem Krisztus hitére nem tért, sem a magyarokkal szembeni károkozást nem hagyta abba”.²⁰ Ebben is nyilvánvaló a tudatos torzítás: Gyula keresztény lehetett, csakúgy, mint testvére, István anyja, Sarolt. Csakhogy orthodox keresztény, s bizonyára akadályozhatta a katolikus egyház kiépítését az igazgatása alá tartozó Erdélyben s az ahhoz kapcsolódó dél-tiszántúli területeken, s bizonyára arra sem volt hajlandó, hogy országrésze teljesen betagoódjon István államába.

Komjáthy Miklós Ransanus krónikájára hivatkozik, s abból következtet arra, hogy lehetett egy részletesebb (elvesztett) Szent István legenda, amely az ismert legendáknál részletesebben írt volna Géza állam- és egyházzervezéséről.²¹ Valójában azonban ennél sokkal egyszerűbben megmagyarázható a humanista történetíró „jól értesültsége” a XI–XII. századi forrásokhoz viszonyítva: egyszerűen arról lehet szó, hogy mivel rövidnek, soványnak és vérszegénynek találhatta a rendelkezésére álló szöveganyagot, azt „feldúsította”. Logikusan következett számára abból, hogy ha Géza támogatta a kereszténységet, amit a korábbi krónikások elismertek, akkor templomokat építtetett, egyházi szervezetet hozott létre, s törvényeket is alkotott, – amint illik azt tennie egy keresztény uralkodónak.

Az az aranypénz, amelyet legújabbban – korábbi vélekedésével ellentétben – Gedai István Szent István pénzének határoz meg²² (Bóna István már korábban is így vélekedett!), nehezen illeszthető István pénzei sorába. Eltérő azoktól a „Pannonia” felirat is a pénzen. Az aranypénzverés bizánci gyakorlatának bizonyos fajta utánzása illeszthető lenne Géza uralkodásához is(?).

Ha Géza és Sarolt tevékenységének valóságos kiterjedésére vagyunk kíváncsiak, mellőzhetjük Ransanust, mert nála jobb, közvetlenebb és valóban hitelesnek tekinthető adataink vannak. Ezek azonban igencsak töredékesek, ugyanis a Vazul-ágból származó uralkodók Istvánt, mint az első, valóban katolikusnak tekinthető királyt, tisztelték, megbocsátva neki az őszekkel szembeni eljárását (uralkodásra alkalmatlanná tételét). Az egykori események manipulálása során krónikásaink attól sem riadtak vissza, hogy a Vazul-ügyet mindenestől Gizella királyné nyakába varrják, több nyilvánvaló valótlan állítással (pl. Gizella és Péter „rokonsá-

²⁰ Az államalapítás korának írott forrásai. Szerk.: *Kristó Gyula*. Szeged. 1999. 271–372. old.

²¹ *Komjáthy*: i. m. 38–39. old.

²² *Gedai István*: Szent István arany pénzverése. Bp. 1999. (Bóna István szóbeli közlése szerint a pénzen látható glória motívumra ő megtalálta a magyarázatot.)

ga”) megtoldva.²³ Gézával azonban már nem voltak olyan „kíméletesekek”, mint a fiával, Istvánnal, akinek talán egyes „hibáit” is átruházták apjára.

Nem Gyula volt az első, akit orthodox módon megkereszteltek, hanem tudunk már korábban Bulcsú megkereszteléséről is. Nyilvánvaló, hogy az első térítő püspök (Hierotheosz) tevékenysége nyomán templomok (s talán monostorok is) épültek, s alighanem kialakult egy egyházi szervezet Dél-Délkelet-Magyarországon. 970 után a Gyula Erdélybe települt. Székhelye talán már az ezredforduló előtt is Gyulafehérvár lett, s Erdélyben is kialakulhatott valamiféle orthodox rítusú egyházi szervezet. Ám tartozunk azzal az igazságnak, hogy az orthodox egyházi szervezet régészeti nyomait eddig nem sikerült fellelni, még kevésbé az egyes orthodox központok (püspökségek?) helyét. Viszont addig, amíg az *egyértelmű régészeti bizonyítékok* hiányoznak, felettebb óvatosan kell értelmeznünk az ezredforduló előtti évtizedek kereszténységének Kárpát-medencei írott forrásait.

A nagyfejedelmi székhely a honfoglalás után mintegy fél évszázadon keresztül az északkeleti országrészben, alighanem a bodrogközi Karos-Karcsa tájékán lehetett, legalábbis az itt kiásott feltűnően gazdag sírok erre engednek következtetni.²⁴

Géza lehetett az, aki a székhelyet áttette a Dunántúlra, Esztergomba. Itt született az örökébe lépő fia, Szent István. A várhegyen jórészt római kövekből épített várat, benne Szt. István protomártírnak szentelt templommal. Szintén kőből építette Székesfehérvár várát, amire világosan utal a neve. Veszprém kővárának építése is Géza nevéhez fűződik. Ugyancsak ő az építtetője Győr római falak felhasználásával épült kővárának. Az sem lehetetlen, hogy Visegrád római erődítményének helyén, a Sibrik-dombon is Géza kezdett várat építtetni. Bényben egy hatalmas erődítmény szintén Géza korára tehető.²⁵ Mindezt igazolja az a krónikás hagyomány, amely szerint a Szt. István ellen 997-ben fellázadó Koppány négyfelé vágott testét négy helyre szögeztették ki. Esztergom, Győr, Veszprém kapujára, a negyedik darabot pedig Erdélybe küldték. Mindebből az következik, hogy azok a kapuk, amelyek egy-egy vár(ost) körülvevő falban alakítottak ki, nem „nőhettek ki” egyszerre a földből, Szent István uralmának első heteiben.

Az eddigi régészeti kutatott s Géza-korinak tűnő várak által kirajzolt terület az Észak-Dunántúl. Ez lehetett bizonyára Géza központi uralmi területe, amit várakkal erősített meg. Valószínűleg az Alföldön is folytatódhatott az általa uralt zóna, de ennek határait egyelőre még csak nem is sejtjük.

A pannonnalmi adománylevélből (1002) az derül ki, hogy a Dunántúlon kialakult már valamiféle falurendszer, s az ezredforduló előtt meglévő települések azóta is (immáron egy évezrede). Lényegében ugyanazon a néven léteznek: pl. Kenese (Balatonkenese), Szárberény (lakosai közül hat halász), Paloznak, Fadd. A falvakban élő mesterek közül három ács, kettő kovács, egy esztergályos volt. Paloznakon és Faddon szőlőművesek is éltek, mert egy-egy vincellért említ az oklevél. Vámról is esik szó. A pannonnalmi adománylevél a pozsonyi vámról tesz említést. Nyilvánvaló, hogy ezek nem egyik esztendőről a másikra alakultak ki, s nem mind Szent István szervezte meg, uralkodása legelső éveiben!²⁶

Más XI. századi okleveles adatok és nem utolsósorban faluásatások egyértelműen bizonyítják, hogy a X/XI. század fordulóján (sőt a X. század második felében) a magyarság falvakba szerveződve telepedett életmódot folytatott, földet művelt, állatot tenyésztett, művelte a korra jellemző összes vasmesterséget.²⁷

Tehát a X. század második felében kialakult a Kárpát-medencében valamiféle faluhálózat (ami a következő századokban természetesen jelentősen módosult s a települések száma jelentősen megsaporodott). Kialakultak központi szerepkört betöltő helyek: „városok”, illetve

²³ Lásd a 14. századi krónika szerkesztményben (Képes Krónika)

²⁴ *Csorba Csaba*: Árpád népe. Bp. 1997. 84. old. (Révész László alapján)

²⁵ Korai váraink alapvető adatait közli *Bóna István*: Az Árpádok korai várai. 1998.

²⁶ Piacokra, vásárookra lásd: *Püski Nagy Péter*: Piacok és vásárok kezdetei Magyarországon 1000–1301. 1. köt. Bratislava, 1989.

²⁷ Vö. Korai magyar történelmi lexikon... 207. s. k. (Takács Miklós), *Benkő Elek*: A középkori falu régészeti kutatása. In: Művelődéstörténeti tanulmányok. Szerk.: *Csetri Elek, Jakó Zsigmond*, stb. Bukarest, 1980. 5–19., 265–268. old.

várok. A várat mint központi szerepet betöltő „városias magános települést” határozza meg Mendöl Tibor.²⁸ Hasonlóképpen központi szerepkört töltött be egy-egy monostor is.

Az írott források alapján nem lehet meghatározni, hogy egy-egy erődített hely voltaképpen „várnak” vagy „városnak” tekinthető-e. Egyelőre ebben nem sok támpontot adtak a régészeti kutatások sem, ugyanis szinte kivétel nélkül a „földváraknak” csupán a sáncát, pontosabban a leomlott egykori fal helyén képződött földhalmot („gátat”) vágják át, s a várbelsőben többnyire legfeljebb néhány kutatóárkot húztak.²⁹

A nagyméretű, 2-3 hektáros, vagy még ennél is nagyobb alapterületű erődítmények alighanem viszonylag jelentős állandó lakosság befogadását szolgálhattak, tehát nem csupán egy várnagy (ispán) és katonai kísérője lakhelyei lehettek. A falak között épülhettek fel bizonyára a legkorábbi templomok is. Mindez természetesen most még jobbra csupán feltételezés. A döntő szót az ásátásoktól várhatjuk, amelyekre mielőbb sort kell keríteni. A várbelső feltárása nélkül korai váraink bármiféle minősítése kalandorvállalkozásnak tűnik. Ezek a központi szerepkört betöltő építmények nem feltétlenül „katonai erődök”, „támaszpontok”, „lakatnyák” voltak. Márpedig ha pusztán védelmi létesítményeiket tárjuk fel (pontosabban inkább csak szondázgatások voltak ezek az ásátások), az építmények tényleges funkciójára nem kaphatunk egyértelmű választ. A „város” szó a jelenlegi elfogadottnak számító nyelvészeti magyarázat szerint a „vár” főnévből alakult s melléknévképzővel, s „erődítménnyel védett, vár körül keletkezett, viszonylag sűrűn lakott emberi település” megjelölésére szolgált.³⁰ Régészeti megfontolásokból inkább úgy véljük, hogy egyszerűen „erődített építményt” jelenthetett a „város” („váras”) szó, amire számtalan példa van még viszonylag kései időből, a török korból is. A „város” nem attól város, hogy vár van mellette (benne), hanem azért, mert olyan település, amelyet erődített fal („várfal”) vesz körül. A X–XI. századtól a „vár” tehát egyaránt jelentett kisebb-nagyobb erődítményt, a szűkebb értelemben vett várat, amely elsősorban egy család (rokon kör) befogadására szolgáló építmény, s olyan nagyobb területű erődítményt, amely több, egymástól független család lakhelyét (telkeit) övezte.

A kutatás jelen állása szerint a X. század második felében (pontosabban inkább utolsó harmadában) a nagyfejedelem (király) építtetett kizárólag erődítményeket: „várakat” illetve „városokat”, más előkelők nem. Semmi nyoma annak, hogy a gyulák dél-tiszántúli szálláshelye (ennek emlékét máig őrzi Gyula városának neve) erődített lett volna. Gyulafehérvár neve viszont arra utal, hogy a gyulák kezdték a római falak felhasználásával erődítménnyé kiépítését. A Gellért legenda szerint Ajtonynak Marosvár volt a központja, ahol orthodox monostort is emeltetett. De semmivel sem utal arra, hogy Ajtonynak valamiféle erődítménye is lett volna. Csak sok harcosát és gazdagságát meg „kúriáit” és uradalmait emeli ki a legenda.³¹ Maga a „Marosvár” helyén az azonban egyértelműen valamiféle erődítményre utal. Marosvár helyén épült föl aztán Csanád, amely egy megye és egyben egy új püspökség székhelye is lett. Mivel Csanádon régészeti feltárás nem volt, s a Szent István kori erődítmény pontos helye és kiterjedése is ismeretlen, a kérdést egyelőre nyitva kell hagynunk.³² Koppánynak nem volt vára, a somogyvári ásátás (amelynek során a vár teljes belső területét feltárták!) egyértelműen bizonyította, hogy *Somogyvár nem lehetett Koppány székhelye*.³³ Az 1002-es pannonhalmi adománylevélnek az a kitétele, miszerint egy megye, Somogy lázadt volna föl Szent István ellen, – egy évszázaddal későbbi betoldás.³⁴

Géza (Istvánt) tehát már 972-ben királynak ismerte el I. Ottó császár. Országában már ekkor várak álltak illetve várak (városok) épültek, orthodox templomok (s monostorok) álltak. Min-

²⁸ Mendöl Tibor: Általános településföldrajz. Bp. 1963. 33. old.

²⁹ Vö. Bóna István: Az Árpádok korai várai. 1998. (Második részében helyszínrajzok, elemzésekkel)

³⁰ A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára III. Bp. 1976. 1093.

³¹ Az államalapítás korának írott forrásai... 411–412. old.

³² Vö. Bóna István: Az Árpádok korai várai. Debrecen, 1998. 105., 106., 196. old. A török kor végi alaprajznak lehet-e köze a hét évszázaddal korábbi erődítményhez, az nagyon is kétségesnek tűnik, ám kategorikusan nem zárható ki.

³³ Bóna István: i.m. 1998. 40. old.

³⁴ Vö. Érszegi Géza: Szent István pannonhalmi oklevele (oklevél-filológiai kommentár). In: Mons Sacer 996–1996. Pannonhalma 1000 éve I. Pannonhalma, 1996. 67–82. old.

den bizonynyal a királyi család leánygyermekait a veszprémvölgyi apácamonostorban nevelhették, s mint jó keresztények, a környező országok uralkodó családjai szívesen befogadták őket. Így lett a lengyel uralkodó neje az egyik a bolgár uralkodóé egy másik, majd a velencei doge asszonya Géza harmadik leánya. Nem lehetetlen, hogy Géza korában kezdődött meg a várak körül valamilyen igazgatási területi rendszer kialakítása, amiből a vármegyék nőttek ki.³⁵ Géza korában már léteztek orthodox püspökségek, s elvileg az sem lehetetlen, hogy orthodox főpapi székhely lehetett Veszprém is. Az, hogy az esztergomi érsekség, amelyet Szent István alapított, a Dunántúlból alig kapott területet, nemigen magyarázható másként, csak úgy, hogy nem akartak *Veszprém eredetileg orthodox*, ám katolikusá átszervezett egyházmegyéjéről területet elvenni.³⁶

Nagy valószínűség szerint 997 előtt az Észak-Dunántúl egyházilag két központ, Veszprém és Győr között oszlott meg. Lehetséges, hogy a nyugati Győr kezdettől katolikus székhely volt, nem lehet véletlen hogy egyházmegyéje területén létesült az első bencés monostor, a ma Pannonhalmának nevezett Szent Márton. Dél-Dunántúlt Koppány uralta. Őt ugyan a XI. század végi hagyomány pogánynak tartja, de valójában erre semmiféle közvetlen bizonyíték nincs. Az uralom megszerzése házasság révén is korántsem egyértelműen pogány szokás, éltek vele keresztény uralkodók és trónkövetelők is a középkorban, s éppen az Árpádok későbbi története ékes bizonyossága annak, hogy több esetben is a királyi család több tagja tekintette magát „jogos” örökösnek (a közismert példák részletezésétől alighanem eltekinthetünk).³⁷

Minden bizonynyal a Dunától keletre is kezdett kialakulni valamiféle (orthodox) egyházi hálózat, ami elképzelhető, hogy a későbbi katolikus egyházmegyék kialakításánál éreztette hatását. A veszprémvölgyi monostorról azt olvashatjuk a görög nyelvű oklevélben, hogy „érseki” monostor. Ebből historikusaink különösebb fontolgatás nélkül arra következtettek, hogy mint királyi alapítású monostor, természetesen érseki fennhatóság alatt állt, s ez az érsekség mi más is lehetett, mint az esztergomi. Pedig az sem lehetetlen, hogy nem Esztergom volt a Kárpát-medencében az első érseki székhely, hanem más, így lehetett Veszprém. Csak hogy nem katolikus, hanem *orthodox érsekség* székhelye. *Erre* utalhat a veszprémvölgyi alapítólevél.

Veszprém eredetileg orthodox irányultságára utalhatna esetlegesen székesegyházának titulusa: Szent Mihály, s másik, az orthodox irányzatban kedvelt szent tiszteletére (Szent György) szentelt korai templom. Gyulafehérvárnak sem lehet véletlenül Szent Mihály a védőszentje. Csanádon is orthodox előzményekre utal Szent György.³⁸ Valójában azonban egy templomi titulusokra alapozott elmélet önmagában nem feltétlenül megalapozott, hiszen a Szt. Mihály és a Szt. György tisztelet a nyugati kereszténységtől sem idegen!³⁹ Géza püspökség-alapításait elismeri Szent István nagyobb legendája is („nagy gondot fordított...arra, hogy püspökségek felállításával megfélése szerint előrevigye a szent egyházat”).⁴⁰

Az orthodoxia kétségtelen térnyerését a Kárpát-medencében sem a német-római császár, sem a pápaság nem nézhette tétlenül. Ezért a korábbi elvetélt nyugati térítő akciók (lásd a

³⁵ Vö. *Németh Péter*: Az első magyar egyházmegye kialakulásának kérdéséhez. In: Székesfehérvár évszázadai. I. Szerk.: *Kralovánszky Alán*. Székesfehérvár, 1967. 123. old. A megyerendszer szerinte megelőzte az egyházmegyék létrehozását. Veszprém, Fejér, Zala és Pilis megyék szervezetének létrehozását Géza művének tartja az 990-es években.

³⁶ Vö. *Németh Péter* i. m.

³⁷ Vö. *Korai magyar történeti lexikon*. 1994. 368. old. Nem lehetetlen, hogy István politikai ellenfelét – utólag – azzal is próbálták lejáratni, hogy pogánynak minősítették. Hiszen így tettek Sarolt testvérével, az erdélyi Gyulával is, aki a 14. századi krónika-kompozíció szerint „sem Krisztus hitére nem tért, sem a magyarokkal szembeni károkozást nem hagyta abba” (Az államalapítás korának írott forrásai 372.) Tehát kereszténységét és magyarságát is elvitatták!

³⁸ Templomaink védőszentjeire lásd újabban *Mező András*: A templomcím a magyar helységnevekben (11–15. század). Bp. 1996. a korábbi irodalommal.

³⁹ Vö. *Tóth Endre*: Szent Adorján és Zalavár. Századok. 1999. 3–40. old.

⁴⁰ Az államalapítás korának írott forrásai 273. Thoroczkay Gábor azonban lábjegyzetében ezt „téves beállításnak” minősíti, utalva a legenda más helyére, amely Szent Istvánnak tulajdonítja a püspökségek rendszerének felállítását. Valójában a két állítás nem zárja ki egymást, mert az idézett rész nem „rendszerrel” tesz említést, csupán egy szervező munka elkezdéséről tudósít, s ezt ilyen kurtán-furcsán kár lenne Gézától eltagadni.

963-as esetet) után maga a császár lép közbe, s nevez ki térítő püspököt, s ezzel sem a passzau püspök sem a salzburgi érsek nem mer ellenkezni, hiszen addigi önzésük oda vezetett, hogy a magyar föld csaknem elveszett a katolicizmus számára. Minek köszönhető, minek tudható be, hogy Géza (és Sarolt) engedett, s az orthodoxia és a katolikus irányzat között osztotta meg országát, – nem tudjuk; a kutatás mai állását figyelembe véve – úgy véljük – felelőtlenségnek tűnne messzire vezető találgatásokba bocsátkozni.

Szent István uralmának első másfél évtizedében bizonyára fokról-fokra kerül uralkodó helyzetbe a katolikus irányzat. De az orthodoxia „hadállásai” alighanem a XI. század második felében sem lehettek lebecsülendők, bár a tendencia nyilvánvaló.

Hogy Szent István uralkodása alatt valójában hány püspökség alapítását tekinthetjük befejezett ténynek, nehéz lenne eldönteni. A legendák, a kegyes hagyomány kijelentéseit aligha tekinthetjük „megfellebbezhetetlen ténynek”. Nyilvánvaló, hogy az ezredforduló körüli Magyarország valóságos történelméről sem a szentek legendái, sem a magyar krónikák nem tartalmazzák, de a nyugati történelmi források sem mentesek pontatlanságoktól, sőt célzatos ferdítésként sem. Nyilvánvaló, hogy az orthodox rítusú kereszténység hagyományát gyökerestől próbálták kiirtani. Nem véletlen, hogy erre való utalást a magyar krónikákban egyáltalán nem találunk!

Ettől függetlenül, bár Nyugaton már az ezredfordulót megelőző időben meglehetősen élesen jelentkezett a katolikus és az orthodox irányzat szembenállása, az Árpádok monarchiája mindvégig e tekintetben is toleránsnak bizonyult. A XI–XIII. században húszra tehető az Árpádok családja és orthodox hitű külföldi uralkodó családok között létrejött házassági kapcsolat, ami nem kis szám. S nem lehetetlen, hogy ennél a számnál több is lehetett, csak hogy nem maradt mindenről dokumentum. S még kevésbé maradt adatunk a magyar előkelők külföldi házasságairól. Szent István tehát apjától valamiféle egyházi szervezetet örökölt. Ebbe beletartozott az első katolikus rítusú monostor Szent Márton hegyén (mai neve Pannonhalma).

A várak (városok) hálózatának kiépítése a Géza idején kezdődhetett, de a folyamat Szent István uralkodása időszakában gyorsult föl igazán.

Sándorfi György számításai szerint száz ember 810 nap alatt építhette föl Abaújvár sáncát, 205 nap alatt Zalaszentivánét, 1777 nap alatt Sopronét, 34 nap alatt Hontét.⁴¹ Tehát az ún. nagyvárak (Szabolcs, Bihar, Zemplén, Abaújvár) megépítése egyenként négy-öt esztendeig is eltarthatott, – figyelembe véve, hogy éghajlati és egyéb okok miatt az építés nem haladhatott folyamatosan az év minden hónapjában. A falakkal kapcsolatos meg az övező széles és mély árkok kiásásával kapcsolatos földmunka mellett a famunka még sokkal nagyobb időt igényelhetett, a szállfák kidöntésétől, legallyazásától kezdve a szállításon át az összeállításukig. Mindezt figyelembe véve a tényleges idő és munkaerő felhasználást a becsülnél jóval nagyobbak véljük. Ebből is következik, hogy a történelmi-régészeti adatok egybevetésével nehezen tartjuk elképzelhetőnek, hogy 40–47 vármegye létezhetett Szent István uralkodásának végén.

Tekintettel arra, hogy a vármegye központnak számító várakra vonatkozó régészeti leltárak el-ellenőrizhető történelmi adatokat Bóna István összegyűjtötte és szembesítette a két forráscsoportot egymással,⁴² jelen összegzés készítője könnyű helyzetben van, hiszen csak értelmeznie kell a leírtakat. Olvasatunk szerint a római falak felhasználásával épült Visegrád, Győr, Gyulafehérvár, Sopron. Kőből épült (jórészt szintén római alapanyagból) Székesfehérvár, Esztergom. Az északi hegyvidéki fa-föld erődítményei: Pozsony, Dévény, Nyitra, Bars, Hont, Borsod, Abaújvár, Zemplén, a Dunántúlon Velem-Szentvid, Zalaszentiván, az Alföldön Szabolcs, Bihar, Tasvár (Sárvár), Csanád, Szolnok, Erdélyben, Ó-Tordavár (Várfalva), Ó-Kolozsvár (Kolozsmonostor), Ó-Hunyadvár, Doboka az, amely régészeti-történelmi adatok alapján állhatott már Szent István uralkodásának végén. A felsoroltak közül egyesek soha nem lehettek vármegye-székhelyek, s azt sem tudjuk, hogy valamennyi Szent István korában épült (emlékített) vár már eredetileg is vármegye-székhelynek épült-e, vagy csak később lett azzá. Vannak

⁴¹ Gy. Nováki–Gy. Sándorfi: Untersuchungen der Struktur und des Ursprungs der Schanzen der frühen ungarischen Burgen. Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae 1981. 145. old.

⁴² Bóna István: Az Árpádok korai várai. 1998.; Vö. Nováki Gyula: Várépítészet Magyarországon a X–XI. században. In: Szent István és kora. Szerk.: Glatz Ferenc, Kardos József. Bp. 1988. 145–150. old.

aztán olyan várak, amelyeknek helyét mindmáig nem találta meg a régészeti kutatás, illetve ásatás hiányában a kormeghatározásban nem egészítheti ki az írott források többnyire késői („első említés”) adatait.

A veszprémi püspökség 1009-ben kelt birtokadományozó oklevele említi Kolon várát és Urhida várát.⁴³ Csak hogy egyik helyen sincs régészeti nyoma várnak, noha adott helyeken nehéz elképzelni, hogy egy ispánsági vár napjainkra nyomtalanul eltűnhetett volna. Ebből azt a következtetést vonta le a történelmi kutatás, hogy lettek volna „vár nélküli vármegyék” is. Tegyük hozzá mindehhez, hogy léteztek a várakon kívül (királyi) kúriák is. Éppen egy ilyenben (Zámolyon) védekezett három napon át (!) Péter király 1044-ben.⁴⁴

A különböző történelmi atlaszok térképei úgy ábrázolják Szent István Magyarországot, mint amelynek teljes területe határozott, többé-kevésbé egyértelmű határvonallal rendelkező vármegyékre ill. egyházmegyékre lett felosztva. Szent István törvényeiből is világos, hogy az egyházi és világi igazgatás szorosan egymásra épült, egymás kiegészítője. Az egyház mit sem tehetett a világi hatalom fegyveres ereje, azaz a központi hatalom helyi képviselője, az ispán katonasága nélkül. Minden bizonnyal a cél egy az egész országot lefedő világi és egyházi regionális irányító rendszer kialakítása lehetett. De ez aligha épülhetett ki néhány évtized alatt. S még kevésbé hihető, hogy egy ilyesféle „elméleti konstrukció” a gyakorlatban maradéktalanul, s tökéletesen működött volna a Kárpát-medence egész területén már a XI. század első évtizedeiben.

Az előbbieken a szakirodalom biztosnak és szilárdnak tűnő megállapításai egész sorának megkérdőjelezésére tettünk kísérletet. Ilyen esetekben elvárható az is, hogy a kritikus új, s az addigiaknál (legalábbis általa) valószínűbbnek vélhető megoldási javaslatokból álló tételrendszer is állítson föl. Bár tettünk erre némi kísérletet, de leginkább abbéli kételyeinket hangsúlyoztuk, hogy lehetséges-e a jelenleg rendelkezésünkre álló írott és tárgyi forrásokból egyértelmű, s a korábbinál teljesebb képet rajzolni. Szemünkre vethető, hogy egy tudományos építményt anélkül próbáltunk megrendíteni, hogy helyette egy újat, jobbat építettünk volna föl. Célunk nem az öncélú „rombolás” volt, csupán arra próbáltuk ráirányítani a figyelmet, hogy milyen gyengeségei lehetnek némely biztosnak tűnő tételeknek. Meggyőződésünk, hogy jobb nyíltan bevallani tudásunk erőteljes korlátjait, mint úgy beállítani elméleti rendszereket, akár bizonyított tényeket. Azt sem lehet elégszer hangsúlyozni, hogy a XX. század embe-rének a régmúlt idők történetével kapcsolatos briliáns logikai konstrukciói nagyon különbözhetnek az egykori emberek észjárásától, gyakorlatától. Bizony nem tudunk kibújni a bőrünk-ből, s nem vagyunk képesek az egy évezreddel korábban élt emberek agyával gondolkodni...

Az előbbieken leírtakkal korántsem szándékoztunk kisebbiteni Szent István életművének nagyszerűségét. Csupán az előzmények néhány elemét kívántuk más megvilágításba helyezni, továbbá arra törekedtünk, hogy ráirányítsuk a kutatás figyelmét azokra a pontokra, amelyek talán nem annyira egyértelműek, mint eddig (magunk is) véltük.⁴⁵

Csorba Csaba

⁴³ Az államalapítás korának írott forrásai 96–97. old.

⁴⁴ Uo. 399. old. (14. századi krónika szerkesztmény)

⁴⁵ Köszönjük Bóna István professzornak dolgozatunk első fogalmazványával kapcsolatos egyes szóbeli észrevételeit, amelyeket igyekeztünk hasznosítani.